

Az ember és a táj kapcsolata a földrajzi nevekben

Az ember mindig adott környezetben él. Ma már sokakat egy „előregyártott”, urbánus környezet vesz körül, ahol minden készen kapott: a lakás, az utca, a tér, a környező épületek és tárgyak –, s velük együtt a nevük is.

A falun élő ember környezete – bár nagyon sokat változott az utóbbi évtizedekben – emberléptékűbb, tágasabb. Az embereket jobban összeköti a közös múlt: az iskolaévek, a rokonság, az esetenként együtt végzett munka, s a falu egészének átfogó ismerete. Ismerősen csengenek a régi utca- és határrésznevek akkor is, ha munkánk, életünk már nem kötődik hozzá. Eligazítanak bennünket akkor is, ha az újabb hivatalos név már általánosan ismert és használt. Miért? Mert a régi határrész- és dűlőnevek, az utcanevek is – ellentétben a mai nevek többségével – logikusan kötődtek a tájhoz vagy a terület tulajdonosához.

Hogy miként történhetett hajdanán az egyes területek elnevezése, jól példázza Golding: Ripacs Martin című regényének főhőse. Hajótörés következtében lakatlan szigetre kerül, keményen küzd az életben maradásért, de szükségét érzi, hogy környezete jellemző helyeit, tájékozódási pontjait elnevezzék, s ezzel is mintegy közelebb hozza a civilizált társadalomhoz. S miféle nevekké látja el a sziklákat, szirteket?

„Ezt a helyet elnevezem Ör helynek. Ez meg itt a Törpe. Ott kint meg a napsütötte szikla, amelyik mellett besodort a víz, az Életmentő-szikla. Az a hely meg, ahol az étikagylót találtam, az Étel-szirt. És ahol megettem – a Vörös Oroszlán... A déli oldal, a hínáros, a Kílátó-szirt. A nyugati szirt meg... Sirály-szirt. És nevet kell adnom ennek a megszokott kapaszkodóknak is az Ör hely és a Vörös Oroszlán között. Legyen Fő utca... a tenger sötétjébe belvező három szikla legyen Oxford Circus, Piccadilly és Leicester Square.”¹

Mi volt Ripacs Martin neveinek indítéka? A sziklák alakja, az életéhez kapcsolódó események, s magával hozott emlékei.

Vajon nem így történhetett ez a mi településeinken is? Kimutathatók-e ezek a törekvések a még élő népi nevekben?

Szeretném megvizsgálni az ember és a táj kapcsolatának tükröződését szülőfalum, Győrszentiván földrajzi neveiben.

Győrszentiván Győr szomszédságában, attól keletre található. Közelsége miatt 1970-ben hivatalosan Győrhöz csatolták. A két település közti mintegy 8 km távolság egyre csökken: ipari üzemek sora épül az egykori határban, a táj átalakul: a mezőgazdasági művelés egyre jobban visszaszorul, de a nevek tovább élnek. Az egyre terjeszkedő Wolf-gyár Heccsén, a gázelosztó Tibor-majorban található. Az így tovább élő neveket a falubeliek ismerik és használják is. De a városból „kijáró” munkások már a „csipsz”-ben dolgoznak, a J+J-ben vásárolnak, nem a Dózsa-majorban.

Vajon miért időtállóak az évszázadok során kialakult földrajzi nevek? Mi motiválta létrejöttüket? Fellelhető-e a névadás indítéka ma a nevekben? Ezekre a kérdésekre a választ szülőfalum neveinek vizsgálatával szeretném megfogalmazni.

1. Amikor az ember tájékozódni akart a falut körülvevő határban, névvel látta el saját birtokát is. S miféle nevek kínáltak leginkább az eligazításra? Amelyek magából a tájból következtek.

1.1. Elnevezték a területet nagyságáról, alakjáról. A Dunántúlon a szőlőket általában domboldalra, magasabban fekvő területekre telepítették. Így községünkben is az igazi szőlőtermő terület a határ délkeleti részén található Nagyhegy. A lankás, homokos terület alig magasabb a falu többi részénél, de az elnevező közösség a csekély kiemelkedést is „hegynek” tartja, sőt megkülönböztető elemmel látja el. Ellentétben a falu északi részén elterülő, szintén homokos síkság: a Kishegy. A fő művelési ág itt is a szőlő- és gyümölcsstermesztés, kertészkedés, ezért legalább a névben emlékeztetni kell a „hegy”-re. A Görbeföldek hivatalos neve: Szőlőn felüli tagok, amely utal a terület fekvésére. Ennek ellenére csak a népnyelvi alak ismert és használt: a csaknem 170 hektáros területen nagy hajlás van, ezért

¹ William Golding: Ripacs Martin, Bp. 1956. 70-71. old.

nem lehetett derékszögben osztani, mint a szomszédos „második osztált”, tehát „görbe földek” lettek a parcellák. A népi névadás szükségét érezte a kisebb területek megnevezésének is, így egy része a Kisgörföldek, a másik a Nagygörföldek. Ugyancsak alakjáról kapta nevét a Keskeny dűlő, Kisföldek, Formátlan tábla, s az önálló településsé vált Likócs. A néphagyomány szerint törökök táboroztak a területen, s a sátrak nyomán maradt „likakról” a területet Likócsoknak nevezték el, amely az idők folyamán Likóccsá rövidült.

1.2. A talaj minősége volt a névadás indítéka a Zsombékos, Salétromos, Szíkes és a Páskom nevekben. S hiába alakult át a táj, a fogathajtó versenyeket a Zsombékosban rendezik, bár a vízállásos, tócsogós részek csak tavaszi hóolvadáskor, illetve nagyobb esőzések alkalmával jönnek létre. Hasonlóképpen alakult ki a Sóstó a Kertaljai felső dűlő mélyen fekvő részén. Ma is élő név, sőt amikor télen befagyott, a falubeli gyerekek kedvelt korcsolyapályája volt. De mire a víz elvonult, s a helye kiszáradt, már művelésre alig volt alkalmas. A Páskom pedig – a név sok falunkban megtalálható, mert feltehetően a latin „pascuum”=legelő szóból származik – külterületi névből utcamegnevezővé is vált: szélén található a Páskom sor.

1.3. A területre jellemző növényzet is gyakran vált a névadás indítékává. A falut körülvevő kis erdők neve: Fenyves, Tölös, Akácos, Haraszt, Galagonyás illetve Újerdő. A vasút mellett, különösen mély fekvésű terület neve Kenderes, amelyet még a század elején is kenderáztatónak használtak. Ma ugyanitt utcanév őrzi emlékét. A Zsombékosnak egy kis kiemelkedő része a Söprűs-hegy. Csak seprőnek való vessző nőtt rajta.

1.4. A területre jellemző állatok is megjelennek a nevekben. A Sóstó vizét a Csapoló-árok vezette le, a nádas, szittyós területen tavaszi, nyári estéken békák hada kuruttyolt. Nem véletlen, hogy az árok menti terület a Gólyarét nevet kapta. A Szarkavár szintén népi elnevezése a Bőnyi határra dűlő tagokon található tanyának. Egy facsoportnyi kis erdő is van rajta, amelyen örömmel telepedtek meg a varjak. A varjakat szarkának hívta a népnyelv, így lett a tanya neve: Szarkavár. A Rókadomb a Haraszt egy része, homokbuckás terület, az Üregdomb a mai Kertváros gyér növényzetű, homokos területe.

1.5. Bizonyos építmények, tereptárgyak is jól szolgálták az eligazodást a határban, pl. Gunyhó dűlő, Kápolna-domb, Pásztorház, Kanászház. De mivel az építmények eltűntek, a nevek is kihalóban vannak.

2. A leggyakoribb névadási forma községünkben a területnek a tulajdonosról való elnevezése. Igaz, hogy így gyakrabban változott a név: ha a birtok már nem öröklődött tovább, többnyire az új gazdájáról nevezték el. De ez sem okozhatott gondot, hiszen mindenki ismerte egymást, tudták, melyik birtok cserélt gazdát, s ki lett az új tulajdonos. Érdekes, hogy családnév, keresztnév és ragadványnév egyaránt előfordul földrajzi névként. Nézzünk mindegyikre példát is!

2.1. Családnév köznévvé alkot tulajdonnevet: Bársony-tag (ma is ugyanannak a családnak a leszármazottjaié), Blaski-tag, Perl-tanya, Győri-tanya, Benes-tanya, Merhem-szőlő, Bonyhec-árok, Purli-tag, Witman-tag, Zselezsák-erdő, Révhegyi-tag, Rác-tag.

2.2. Keresztnévről: Tibor-major, Dénes-tag, Andrásvár, Györgyháza, Károlyháza, Ivánháza. Andrásvár XVI. századi földvár volt, olyan tarisznyavár, amelyben lovas előőrsök tartózkodtak, s tarisznyában vitték magukkal ellátmányukat. Nevét –feltehetően – Teuffel András győri várkapitányról kapta. A név ma is él. A többi név mindegyike tanyaszerű településhez kapcsolódik. Többségük az elmúlt évtizedekben jellegében átalakult, de a nevek élnek napjainkban is.

2.3. Falunkban is gyakori volt az azonos nevű családoknak ragadványnévvé való megkülönböztetése. Ezek többsége általánosan ismert és öröklődő volt. Így a földrajzi nevek között is előfordulnak, mint birtokazonosító nevek. Ide tartoznak: Bacilus-erdő, Bugyogóstag, Janók-tag, Millen-domb.

3. Érdekes a tisztségek, érdemek alapján kiosztott földek elnevezése.

3.1. Természetes volt, hogy minden faluban megtalálhatók a mindenkori pap, a kántor, a jegyző és tanító (mester) javadalmazását szolgáló földek. Ez a nevekben is tükröződik: Pap-tag, Mestertag, Jegyzőtag, Kántorföld, Paprét. De osztottak földet az első világháborúban megrokkant katonáknak is: ezek voltak a Rokkantföldek. Az 1921-es földreform során a nincstelenség között felosztott földek neve: Örökföldek. De nevezték ezeket Proletárföldeknek is, illetve egyszerűen Poletároknak.

Itatás a folyóparton. Cikolasziget, 1949 (Timaffy László felvétele)

3.2. Hely- és irányjelölésre is szolgáltak a bizonyos foglalkozáshoz tartozó házak is. Mindenki tudta, hol van az erdészház, pásztorház, révház, útkaparóház, sőt ide sorolhatjuk még a szegényházat is, amelyben mindig a falu egy-egy elesettje lakott. Ugyanilyen funkcióval rendelkezett a Vénéki csárda (tulajdonosáról: Szombathelyi csárda) is.

4. Hasonlóképpen alakultak ki a belterület nevei. Kezdetben csak Alszerre meg Főszerre tagolódtott a falu, majd a századfordulón kialakultak az utcanevek is: Templomsor, Homokosor, Páskomsor, Egysor, Vasútsor, Gurdony és a Fő utca. Legrégibb – a névből következően is – a Gurdony. Jelentése „zug, kis utca”. A többi utcánév pontosan behatárolja a helyet: vagy általánosan ismert tereptárgyhoz, vagy a határnévhez kapcsolódik.

4.1. A falu északi részén a század eleji földreform során kiosztott ocsós házhelyek teremtették meg a nagyarányú építkezés feltételeit. Itt jött létre a Szentistván-telep. Lakóinak száma 1929-ben már 1600 körüli, s a falu azóta is főként erre terjeszkedik. A név Telep-re rövidült. Így ma a belterület két részből áll: Falu elnevezéssel jelölik a régi településrészt, s a szervesen hozzáépült új rész a Telep.

4.2. Nyomon követhető a népi névadás logikája a Pengős út és a Vonal út nevekben is. A Pengős út az 1930-as években épült, s létesítéséhez egy pengőt és közmunkát kértek a falu lakóitól. A Vonal út kerékpárút Hecse puszta szélén, a legrövidebb Győrbe vezető egyenes út a villanyvezeték nyomvonalán.

4.3. Napjainkban egyre nő az embereknek az az igénye, hogy az újonnan keletkezett nevek időtállóak legyenek, kapcsolódjanak a tájhoz, annak a jellegéhez. Szép példa erre a falu északi határán létrejött Kertváros új utcáskáinak elnevezése: Afonya u., Barackos u., Szedres u., Boróka, Galagonya, Páfrány, Pázsit, Moha, Pipacs utca. Ezek a nevek kedvesek, nem kell változniuk a divattal, s kapcsolódnak a táj jellemzőihez.

Az elmondottak egy kisalföldi, Győrhez közeli falu névadási jellemzőit mutatták be. A nevek mindegyike – legyen régi vagy új keletkezésű – utal a névadó embernek a tájhoz fűződő kapcsolatára. Hasonlóan szép, bár kicsit más, példákat találunk, ha a Szigetköz neveit vizsgálunk, amelyek többsége a vízhez, a Dunához, annak táját átalakító tevékenységéhez kapcsolódik.

Vannak még kutatásra, feldolgozásra váró témáink, amelyek lelkes gyűjtőkre várnak.

Dr. Unti Mária